

УДК 94(477.8)

Наталія Горішна

ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ МІСЬКОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В 1920-х РР.

У статті проаналізовано процес українізації, який виступив потужним засобом етнонаціональної мобілізації, оскільки спирався на актуалізацію народної мови, історії, культури. У цей час були закладені підвалини для урбанізації в руслі модернізаційних процесів, а в ході формування міської, вже значною мірою національної ідентичності руйнувалися міфи про «дві культури в кожній національній культурі», про боротьбу пролетарської і дрібнобуржуазної культур, про уявну легкість подолання відмінностей між містом і селом.

Ключові слова: Україна, селянство, робітництво, інтелігенція, українська мова.

Історія України 20-х рр. ХХ ст. дала показовий приклад того, що наявність важелів політичного управління не є гарантією спрямування суспільних змін у бажане для правлячих партій русло. Стоячи на ґрунті державного централізму й плекаючи асиміляторські устремління, правляча в СРСР комуністична партія все ж змушена була йти на суттєві лібералізаційні поступки народам, які у вирі визвольних змагань 1917–1920 рр. виявили прагнення до національного самоствердження. Політика «українізації» була для неї вимушеним кроком і тривала недовго.

Для України, упродовж століть позбавленої власної державності, проблема вектора суспільних змін завжди була настільки ж актуальною, наскільки болючою. Те, що вони вершилися в чужих столицях, неймовірно ускладнювало модернізаційні та урбанізаційні процеси, не кажучи вже про завдання національної самоідентифікації. Лише із здобуттям незалежності, з'явилася можливість неупередженого аналізу соціотрансформаційних процесів на різних етапах вітчизняної історії із притаманними їм суперечностями, досягненнями і втратами, боротьбою нового із старим. За цих обставин особливого значення набуває звернення до історичного досвіду 1920-х рр. – більшовицьких експериментів щодо суспільної модернізації, які в УРСР спершу набули вигляду політики «українізації», а на початку 1930-х рр. змінилися тоталітарною політикою контрукраїнізації й централізації/русифікації.

Низка ґрунтовних праць вітчизняних учених присвячена загальному аналізу тоталітарної доби вітчизняної історії й періоду 1920-х рр. У своїх дослідженнях С. Білокінь [1], П. Боднарчук [2], М. Борисенко [3], В. Даниленко [4], Г. Касьянов [5], Б. Кравченко [6], О. Коляструк [7], С. Кульчицький [8], О. Малярчук [9], О. Рубльов [10] та інші доволі ґрунтовно висвітлюють етнонаціональні зміни, що сталися у добу українізації.

Мета – розкрити сутність урбанізаційного процесу, виокремити позитивні і негативні наслідки як на соціально-економічну ситуацію в селі та місті, так і на подальшу долю всього українського державотворчого процесу.

Українська національно-демократична революція 1917–1920 рр. стала могутнім стимулом для формування національної самосвідомості, виразно виявила прагнення українського народу до свободи і незалежності. Центральній Раді вдалося зробити чимало у напрямі повернення народу до своїх коренів, своєї культури й мови, відновлення власної державності. А отже й до подальшого формування національної ідентичності. У ході визвольних змагань українського народу в силу першочерговості вирішення економічних, політичних, військових завдань питання культурного життя часто не знаходили повного втілення. Всі зусилля українців у цей період зводилися до вирішення основного питання революції: бути чи не бути українській державі. Лише своя держава могла забезпечити умови для подальшого розвитку національної культури. Поразка УНР не могла спинити могутнього процесу відродження нації. І хоча в період «воєнного комунізму», відбулося певне гальмування цього процесу, то із проголошенням НЕП українська культура отримала новий поштовх для свого розвитку [6, с. 73].

Після закінченні громадянської війни вся територія колишньої Російської імперії являла собою величезну руїну. Особливо глибокою за своїми масштабами руйнування та кризи було господарство України, територія якої майже безперервно аж до 1920 р. залишалася ареною жорстокої боротьби. Після шести років війн і революцій, збройної боротьби, епідемій та вимушеної еміграції Україна втратила приблизно від 3 – до 4 млн осіб. В 1921 р. промислове виробництво становило десяту частину довоєнного (1912 р.) рівня. Важка промисловість країни практично перестала існувати. У 1923 р. металургія виробляла лише 3 % вартості довоєнної продукції. Крах сільського господарства і розрив зв'язків обміну між містом і селом спричинили гостру нестачу продовольства. У 1920 р. українські міста налічували 4,2 млн мешканців проти 5,6 млн у 1914 р. і з труднощами могли підтримувати життєдіяльність того населення, яке в них залишалося [6, с. 73].

Голод, хронічна нестача палива й води, інфляція та вкрай низька заробітна плата стали головними проблемами міського населення.

Невирішеність економічних проблем вела до загострення політичної та суспільної конфронтації. В Україні не вщухав збройний супротив владі більшовиків у формі розгалуженого повстанського руху (лише упродовж 1921 р. на території України було зареєстровано 6 тис. повстанських організацій). Хоча нова влада називала цей рух «петлюрівщиною», «політичним бандитизмом», та насправді це було безпосереднє продовження українського визвольного змагання, що мало яскраво виражений характер боротьби за політичну та економічну незалежність України, за вільний розвиток української культури.

Більшовики, влада яких остаточно утвердилася в Україні наприкінці 1920 р., не в змозі були перекреслити здобутки національної революції в культурній та освітній сферах. На цей час їх інтернаціоналістська доктрина, що зумовлювала нігілістичне загалом ставлення до національного питання, вже зазнала певної ерозії. Опір, який більшовики повсюдно зустріли на національних окраїнах Росії, змушував їх до тактичних кроків, які мали афішувати прихильність нових господарів колишньої імперії Романових до гасел національного самовизначення й забезпечення народам умов для вільного розвитку (гасел, до речі, винайдених європейською соціал-демократією наприкінці XIX ст. й закріплених у відомих пунктах американського президента В. Вільсона у перебігу Першої світової війни – тобто своєрідних загальноновизначених цивілізаційних вимог). Одним з перших документів, проголошених більшовицькою адміністрацією після Жовтневого перевороту 1917 р. у Петрограді, була «Декларація прав народів Росії».

Не справились сподівання вождів більшовизму на швидку перемогу світової революції, а з нею і надія на економічну допомогу європейських пролетарів у побудові соціалізму в селянській країні. Здобувши владу, більшовики опинилися сам на сам із суспільством, яке являло собою не найкращий варіант для побудови комунізму. Подібні економічні та політичні чинники вимагали від радянської влади внесення корективів до її політики – адже російські більшовики позиціонували себе як влада/режим «диктатури пролетаріату», тобто диктатури міста у селянській назагал країні. З насильницьким утвердженням цієї диктатури на перший план вийшло питання відносин держави і селянства, міста та села. Саме неспроможність урегулювати економічні відносини села та міста привела до краху політики «воєнного комунізму» й до проголошення НЕП.

Політика НЕП скеровувалася насамперед на вирішення економічних проблем, але вона не могла не викликати змін у інших сферах діяльності партії, в тому числі і в національній політиці. Слід зазначити, що певний час керівництво більшовицької партії розглядало НЕП (особливо в плані поступок національним республікам) як тимчасовий відступ, можливість зібратися з силами для подальшого наступу у стратегічному річизі світової революції. Лише після того, як у Європі згасли останні революційні спалахи (поражка революції в Німеччині та розгром повстання в Болгарії), більшовики зрозуміли, що соціалізм доведеться будувати самостійно – в окремо взятій країні.

Запровадження непу врятувало міста від повної катастрофи. Одержавши стимул виробляти продукцію, селяни забезпечували місто харчами. Легка промисловість почала перебудовуватись, щоб ліквідувати гостру нестачу товарів на внутрішньому ринку. Хоча важка промисловість й надалі залишалася у кризовому стані, внаслідок широкомасштабної мобілізації ресурсів у 1924–1925 рр., вона почала надолужувати втрачену продуктивність. У 1926 р. українська промисловість загалом виробляла 29 % вартості довоєнної продукції, а вже наступного 1927 р. вона переступила поріг справжнього економічного зростання, коли вперше після революції капіталовкладення не лише покрили амортизаційні видатки, а й збільшили виробництво. Про вплив цього перебудовного процесу свідчить те, що кількість міських мешканців зросла з 4,2 млн 1920 р. до 5,3 млн осіб 1926 р. й сягнула довоєнного показника (5,6 млн) 1928 р. [6, с. 73]. Проте одним із суттєвих зрушень в період НЕП стало формування національної ідентичності, особливо серед міського населення.

Характерною рисою міст України було те, що, за кількома винятками, вони були російськими та єврейськими, за своїм національним складом та світоглядом. Факт такого слабкого представництва українців у містах стримував їхній національний розвиток у два способи. По-перше, він означав вкрай повільний перебіг соціальних процесів, що породжують національний рух. «Поширення (якщо не витоки) націоналізму як руху, – пише Е. Сміт, – є переважно міським феноменом, а його головні прибічники є не просто мешканці міста, але й продуктами контрасту між містом і селом, контрасту, якому судилося відігравати значну роль у суспільній свідомості сучасної епохи» [11, с. 51]. Саме місто, яке передбачало значну соціальну мобільність і створювало конкурентне середовище для середніх прошарків, зокрема в багатоетнічних містах Східної Європи, відіграло вирішальну роль у появі й – що важливіше – розповсюдженні націоналізму. Навіть у сільській Східній Європі колискою сучасних національних рухів було місто, а не хатина під солом'яною стріхою. Варто вказати, що й український «патріотичний дух» поширювався з Києва, Харкова й Санкт-Петербурга, а не із сільської місцевості на місто. Основна причина тривалої слабкості української національної

свідомості полягає в тому, що в містах, позначених соціальною напругою, була недостатня кількість українців, які продукували цю свідомість. По-друге, позаяк місто було неукраїнським, то це означало, що його людські та інституційні ресурси – інтелігенція, школи, преса – протистояли українському національному рухові, утруднюючи його зростання. Водночас місто творить соціальну ситуацію та інструменти, які істотно впливають на перебудову політичних переконань і поведінки, що їх репрезентує сучасний національний рух. Саме з цих міркувань урбанізація є таким важливим показником національного розвитку.

Слід зауважити, що не всі міські жителі перебували в однаковому мобілізуючому середовищі. Більші міста відрізнялися від менших своїми економічними, політичними та культурними функціями. Дослідження українського міського населення у зв'язку з величиною міста з'ясовує чітку тенденцію: чим більше місто і чим віддаленіше воно від села, тим менше в ньому українських мешканців. Лише в містах з населенням менше 10 тис. українці становили, хоч і незначну, але більшість міського населення [12, с. 43–56]. Але це були в основному невеличкі окружні міста, що забезпечували необхідними товарами панські маєтки й правили за ринки для селянства. У великих містах, що були адміністративними, військовими та економічними центрами України і які мали відіграти одну із головних ролей у подіях 1920-х рр., українці становили лише 17 % населення.

І. Майстренко особливо наголошував щодо ролі «середнього типу українського поселення» – містечка – у мобілізації свідомого українського елемента для участі у подіях Української революції 1917–1921 рр. «Це не місто, де українство було тільки вкраплене в русифіковану стихію. Це й не село, де українство було суцільне, хоч верхівка мала теж проросійську ментальність... Найбільше свідомого українства виділило після революції 1917 р. українське містечко» [13, с. 2]. Цю ж думку поділяють й сучасні вітчизняні дослідники, наприклад, Г. Басара-Тилишак [12].

Попри те, що міські центри в Україні виглядали іноземними острівцями в морі українського селянства, це не зменшувало їхньої стратегічної ролі у суспільстві. У містах зосереджувалися вирішальні функції суспільства, а також його найбільш політично творче й активне населення. «Місто панує, і тому воно майже все має політичну якусь програму, все прагне до політичної організації. Це і є активні кадри революції і контрреволюції» [14, с. 10], – зазначав М. Шаповал. Міста також залишалися осередками українського руху, але жорстоке переслідування організованого українського життя й слабка міграція українців до міста позбавляли цей рух значної частини людських та інституційних ресурсів міста. Упродовж 1920-х рр. міста надолужували втрати в населенні після «демографічної катастрофи» першої половини десятиліття: спостерігалось деяке його зростання. Оцінюючи зростання міського населення, слід пам'ятати, що українські міста мали значно вищий коефіцієнт природного приросту населення, ніж їхні західноєвропейські відповідники.

Варто відзначити, що однією з особливостей розвитку міст початку ХХ ст. було високий ступінь русифікації. Загальний перепис населення 1926 р. зареєстрував українців як найменш урбанізовану національну групу: в містах проживало тільки 11 % їхньої загальної кількості. Для порівняння: 50 % росіян і 77 % євреїв мешкали у містах. Українці залишалися меншиною серед міського населення. Такий стан обмежував успіх українізації. Проте, якщо порівняти відомості перепису 1926 р. з даними часткового перепису 1920 р., стає очевидним факт, що українці істотно поліпшили своє представництво за цей короткий проміжок часу, оскільки 1920 р. вони становили 33,2 % міського населення, а 1926 р. – 47,2 %. Крім того, їх кількість зросла не тільки в малих містечках, але й у більших містах [15, с. 14].

Посилення української національної свідомості було необхідною, хоча й недостатньою, умовою українізації міст. Свіжі контингенти із села були потрібні для зміни національного обличчя міст. Раніше, з огляду на те, що українці не мали необхідних соціальних та економічних навичок, надмір сільського населення мігрував за Урал чи шукав роботу у степових маєтках як альтернативу міграції до міста. Подібна ситуація була наслідком панівних в Україні аграрних відносин. Нові умови, що склалися на селі після 1917 р., змусили українців зважати на міграцію до міста. Одним із важливих нових елементів у дедалі ширшій міграції українців до міста було стрімке зростання сподівань сільської молоді. Саме на ній особливо позначилися мобілізація під час революції та обіцянки нової ідеології прогресу. НЕП, як політика, спрямована на відбудову економіки країни, спричинила активізацію міграційного процесу. Рух населення із сіл до міст, які були зрусифіковані, став націотворчим чинником. Хоча українське село внаслідок суспільної та політичної неволі було дуже занедбане, але воно зуміло зберегти мову, традиції та обряди – все те, що є визначальним у ментальності кожного народу. Село масово заповнило молоддю різноманітні курси, середні та вищі школи, що значною мірою зумовило позитивні зрушення в справі українізації середньої загальної, професійної та вищої освіти. Вихідці з села заповнюють літературні організації та видавництва, редакції газет та журналів, театри та оперу, що призвело до набуття ними рис національного характеру.

Те, що економіка переживала труднощі, а відтак попит на нові робочі руки був помірним, обмежувало масштаби міграції з села до міста. Однак соціальна динаміка 1920-х рр. сколихнулася на користь інтенсифікації оселення українців у містах й подальшого загального утвердження цієї групи в Україні. Оскільки перепис реєстрував тих, хто мігрував до і після революції, то можливо, що цифри лише про міграцію 1920-х рр. засвідчили б відсоткове відношення для уроджених українців. Саме із сформованого українським селом людського матеріалу постав новий робітничий прошарок [16, с. 213].

Назви вулиць були українізовані за формою і змістом, хоча, незважаючи на кілька років радянської влади, багато вулиць ще носила імена Петра Великого та інших «знаменитостей» російської імперської, а відтак для України – колоніальної минувшини. Хоча «радянська знать» протестувала проти такої капітуляції перед «мужицькою» культурою, українським міським громадам було приємно бачити, що нарешті міста республіки визнали факт свого розташування на українській землі. Тепер українці змогли впізнати в місті щось своє: вивіски й афіші, українські театри, концерти, школи та установи, де звучала їхня мова, і навіть міські українізовані школи [10, с. 79–80]. Вагому роль в формуванні міської ідентичності відігравали такі чинники, як освіченість та культурний розвиток населення українського міста.

Однією з сутнісних характеристик культурного розвитку суспільства є письменність народних мас. Саме письменність є першим й найважливішим кроком у залученні людини до культурних досягнень людства, надає можливість повною мірою розгорнути особисті здібності. За даними часткового перепису 1920 р., лише 51,9 % населення України у віці 9–49 років були письменними (причому серед міських жителів ця категорія населення становила 73,8 %, а у селі – 44,8 %). Слід відмітити, що ці дані далеко не повно відбивають істинний стан речей. Адже перепис 1920 р. охопив лише 6 губерній України (Київську, Харківську, Чернігівську, Миколаївську, Кременчуцьку, Полтавську), на Півдні та Правобережжі подібні дослідження не проводилися [17]. При виведенні середньостатистичних даних письменності населення України в 1920 р. бралися до уваги дані загальноросійського перепису 1897 р. Враховуючи ті значні міграції населення, що були викликані революцією та громадянською війною, ці показники вимагають до себе критичного ставлення.

Оскільки цінності духовної культури базуються на матеріальній основі, важлива роль у загальнокультурному процесі належить різним культурницьким закладам, пряме призначення яких – пропаганда та поширення досягнень тієї чи іншої сфери культури серед народних мас. Саме через книгу, театр чи кіно можливим є формування національної ідентичності людини.

Для культурної ситуації в Україні на початку 1920-х рр. прикметним було те, що поряд із розширенням самостійності у сфері економіки відбувалося її звуження в ідеологічній сфері, пов'язане з ідеологічною монополією, запровадженою більшовицьким режимом. Це призвело до того, що основні культурницькі сили були спрямовані на проведення саме культурно-просвітницької роботи. Хоча при цьому використовувалися культурно-просвітницькі установи, створені ще у дореволюційний період, та традиційні форми роботи (створення просвіт, клубів, бібліотек, народних будинків і т. п.), однак все чіткіше виявлялася тенденція щодо переведення культурно-просвітницької роботи в агітаційно-просвітницьке річище. З цією метою, а також для посилення контролю за роботою культурницьких закладів, владними структурами було взято курс на уніфікацію установ культури.

У містах України на початку 1920-х рр. головне місце у мережі культурно-просвітницьких установ займали робітничі клуби. Кількісне зростання членів клубів за три роки майже ушестеро свідчить про активізацію клубної роботи й поширення її впливу на культурну ситуацію в місті. Характерною рисою, яка визначає ступінь культурного розвитку нації, є наявність й чисельність її інтелігенції, як носія культурних цінностей, генератора духовного життя суспільства. Переважно силами інтелігенції здійснювалися культурні перетворення в Україні в 1920-х рр.: ліквідація неписьменності, становлення та удосконалення нової системи освіти, підвищення загальнокультурного рівня населення. Саме її представники створювали спектаклі, кінофільми, картини, книги – творили та репрезентували українську культуру. Саме за сприяння цієї частини населення відбувається усвідомлення українцями їхньої культури, історії, мови й національної приналежності. Інтелігенція України на початку відбудовного періоду складала приблизно 0,7 % від загальної кількості населення республіки, що становило близько 200 тис. осіб (включаючи службовців) [18, с. 21]. Обмаль інтелігентських кадрів негативно відбивалася на українському культуротворчому процесі. Крім того, не було пропорційності у розподілі цих сил між містом і селом. Тому процеси формування національної ідентичності в досліджуваний період у місті були значно інтенсивнішими і мали певний позитивний результат.

Значне місце серед закладів культури на початку 1920-х рр. посідали бібліотеки, діяльність яких в силу їхньої специфіки мала чи не найбільший вплив на формування культурного рівня населення. Адже ерудованість й начитаність людини є однією з основних складових її

загальнокультурного розвитку. У містах бібліотечну мережу складали самостійні бібліотеки, книгозбірні при різних закладах (навчальних, наукових і т. п.), клубні бібліотеки (робітничі, профспілкові). Крім того, згідно постанови ВУЦВК від 22 лютого 1922 р., державні бібліотеки та їхні філії виконували функції центральних міських та губернських бібліотек. В селищах міського типу функціонувала певна кількість хат-читалень (до 30 % від всіх бібліотек).

Таким чином, аналіз кількісного та національного складу населення підводить до висновку, що в Україні на початку 1920-х рр. склалася ситуація, за якою села були переважно українськими, а міста як першочерговий об'єкт, а пізніше – форпост асиміляторської політики російського царизму, були майже повністю зрусифіковані. Запровадження нової економічної політики призвело до певної лібералізації суспільних відносин, створивши сприятливі умови для розвитку суспільної свідомості, національної культури, викликавши помітне поживлення в культурно-мистецькому житті (об'єднання на ґрунті розбудови національної культури всіх сил українства, активізація діяльності різних культурницьких організацій, залучення до культуротворчої діяльності нових сил суспільства тощо).

Список використаних джерел

1. Білокінь С. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917–1941 рр.): Джерелознавче дослідження / С. Білокінь. – К., 1999. – 448 с.
2. Бондарчук П. Політика українізації і профспілки УСРР (1920-і рр.) / П. Бондарчук. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2001. – 161 с.
3. Борисенко М. Житло і побут міського населення України у 20–30-х рр. ХХ століття / М. Борисенко. – К.: Видавничий дім «Стилос», 2009. – 357 с.
4. Даниленко В. М. Сталінізм на Україні: 1920–1930-ті рр. / В. Даниленко. – К.: Либідь, 1991. – 344 с.
5. Касьянов Г. В. Українська інтелігенція на рубежі ХІХ–ХХ ст.: Соціально-політичний портрет / Г. Касьянов. – К.: Либідь, 1993. – 172 с.
6. Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ століття [пер. з англ. В. Івашка та В. Корнієнка] / Б. Кравченко – К.: Основи, 1997. – 423 с.
7. Коляструк О. Інтелігенція УСРР у 1920-ті роки: повсякденне життя / О. Коляструк. – Харків: Раритети України, 2010. – 386 с.
8. Кульчицький С. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919–1928) / С. Кульчицький. – К.: Основи, 1996. – 396 с.
9. Малярчук О. М. Тоталітаризм проти західноукраїнського села / О. М. Малярчук. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2008. – 228 с.
10. Рубльов О. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914–1939) / О. Рубльов. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2004. – 648 с.
11. Сміт Е.-Д. Національна ідентичність: [пер. з англ. П. Тарашука] / Е.-Д. Сміт. – К.: Основи, 1994. – 223 с.
12. Басара-Тиліщак Г. Б. Провінційні міста України як середовище соціальної та політичної мобілізації городян у період Центральної Ради / Г. Б. Басара-Тиліщак // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 рр. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2007. – Вип. 2. – С. 43–56.
13. Майстренко І. Історія мого покоління: Спогади учасника революційних подій в Україні / І. Майстренко. – Едмонтон: Вид-во Канадського ін-ту укр. студій, 1985. – 416 с.
14. Шаповал М. Місто і село / М. Шаповал. – Прага, 1926. – 213 с.
15. Короткі підсумки перепису населення України 17 грудня року 1926: Національний і віковий склад, рідна мова та письменність населення / Центр. стат. упр. УСРР. – Харків: ЦСУ УСРР, 1928. – Т. V. – Вип. 2. – 210 с.
16. Лібер Ю. Питання національної ідентичності в містах радянської України у 20-х роках ХХ ст. / Ю. Лібер // Україна модерна. Львівський державний ун-т ім. Івана Франка. Ін-т історичних досліджень. – Львів, 1999. – Ч. 2/3. – С. 206–216.
17. Населення в містах України: За даними Всесоюзного міського перепису 15 березня 1923 р. // Статистика України. – Т. II. – Вип. № 77. – С. 124–125.
18. Касьянов Г. Українська інтелігенція 1920–1930-х рр.: соціальний портрет та історична доля. – К.: Глобус, 1992. – 176 с.

Наталья Горишна

ПОЛИТИКА «УКРАИНИЗАЦИИ» В УССР – СРЕДСТВО ЭТНОНАЦИОНАЛЬНОЙ МОБИЛИЗАЦИИ

В статье проанализирован процесс украинизации, который выступил мощным средством этнонациональной мобилизации, поскольку опирался на актуализацию народного языка, истории, культуры. В результате этого сдвига для миллионов украинцев, которые до того времени не занимались мыслями о собственной этнонациональной идентичности, украинизация стала фактом повседневной жизни. Подобная политика двигала общественное мнение, провоцировала определение в этнонациональных координатах и тем самым способствовала национальной консолидации на украинской этнической почве.

Ключевые слова: Украина, крестьянство, рабочий класс, интеллигенция, украинский язык.

Nataliya Gorishna

UKRAINIZATION POLICY IN USSR AS A MEANS OF ETHNO-NATIONAL MOBILIZATION

The process of ukrainization which has become a powerful means of ethno-national mobilization since was based on actualization of national language, history, and culture is analyzed. As a result of this process, ukrainization has become an event of every day life for millions of Ukrainians, who have not worried about their own ethno-national identity till that day. This policy has affected public opinion, provoked recognition of ethno-national identification of people and contributed to national consolidation on Ukrainian national level.

Key words: Ukraine, peasantry, working class, intellectuals, the Ukrainian language.

УДК 94 (477.8)

Оксана Майборода

ПРОБЛЕМА ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ КУЛЬТОВИХ СПОРУД, ЗНЯТИХ З РЕЄСТРАЦІЇ, У СЕЛАХ ВОЛИНИ В 1960–1980-Х РР.

У статті на основі архівних даних досліджено шляхи і методи антирелігійної політики у 60–80-х рр. ХХ ст. у селах Волинської області. Вказано, що ключовим аспектом стало зняття з реєстрації, і зрештою, закриття культових споруд. Простежено реакцію місцевого населення та основні форми протесту на дії влади. Особливу увагу зосереджено на знищенні церковних споруд, внесених до реєстру пам'яток архітектури. Вивчено подальшу долю культових споруд. Вказано, що антирелігійна кампанія періоду так званого «розвинутого соціалізму», призвела до непоправних втрат матеріальної культури у селах Волинської області.

Ключові слова: Волинь, село, церква, пам'ятка архітектури, реєстрація.

В умовах розбудови нашої держави одним з пріоритетних питань є розвиток українського села. Історично склалось, що саме воно було джерелом духовності, скарбницею автохтонних традицій, прикладом незламного духу і моралі. Духовність нашої нації завжди пов'язували з церквою. Вона стала для влади ідеологічним суперником. Саме тому, її знищення стало першочерговим завданням радянської влади у 60–80-х рр. ХХ ст. З огляду на цю обставину актуальність вивчення церковного життя в українському селі є незаперечною.

Питанню церковно-релігійного життя в радянській державі в період так званого «розвинутого соціалізму» присвячено значну кількість наукових праць. Зокрема, дослідженням ключових аспектів функціонування православної церкви займалися П. Бондарчук, В. Борщевич, А. Киридон, В. Милусь, А. Моренчук, П. Панченко, В. Рожко, П. Яроцький та ін. [1]. Особливий інтерес становить двотомна праця «Православ'я в новітній історії України» В. Пащенко [2]. Проте більшість досліджень здійснено у всеукраїнському контексті. Регіональні особливості духовного життя залишаються ще не достатньо вивченими. З цього огляду, автор публікації має на меті на основі архівних документів висвітлити та проаналізувати політику органів радянської влади щодо православної церкви волинського села у 1960–1980-х рр., показати, як нігілістичне ставлення до історико-культурних пам'яток призвело до непоправних втрат у скарбниці вітчизняної культури України загалом і Волині зокрема.

У 1960–1980-х рр. одним із напрямків політики тогочасного режиму була антицерковна кампанія, дієвим методом якої залишалось зняття з реєстрації релігійних об'єднань. Коли громади вірян припиняли свою діяльність, культові приміщення чекала не найкраща доля. Їх знімали з реєстрації та використовували для соціально-культурних (у кращому випадку) і господарських потреб сіл або ж розбирали і знищували.

Зняття з реєстрації церковних приміщень відбувалося досить швидкими темпами. Так, лише у Ковельському районі за один місяць 1964 р. звільнено від культового майна і передано колгоспам та торговельним організаціям для використання 5 церковних приміщень [3, арк. 2]. При цьому не зверталась увага на історико-культурну цінність культових будівель. Навпаки, на початку 1960-х рр. негативні тенденції щодо охорони пам'яток архітектури розширились і поглибилися. Станом на 4 листопада 1968 р. із 15 знятих з реєстрації церковних приміщень у тому ж Ковельському районі реконструкцію та ремонт через обласний відділ у справа будівництва проведено лише в одній Доротинській церкві, яку заплановано використати під краєзнавчий музей, натомість 5 церков розібрано. Залишено без нагляду і церкву у с. Волошки – також пам'ятка архітектури [4, арк. 33].